

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA VHUVHILI (P2)

LARA 2018

TSUMBANDILA YA U MAKA

MARAGA: 80

Bammbiri ili li na masiatari a 28.

TSIVHUDZO KHA VHATOLI/VHAMAKI

- Memorandamu uyu i tou vha tsumbandila fhedzi ya u thusa vhatoli/vhamaki.
- Memorandamu u tea u thoma wa dzulelwa dzulo nga vhothe vha kwameaho, khathihi na phanele ya u linga musi u tola/maka hu sa athu u thoma.
- Phindulo dza vhalingiwa dzi tea u eliwa nga u angaredza zwi tshi tevhedza vhukoni/ndeme yazwo.

MAGA A U TOLA/MAKA

1. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzi fhiraho tshivhalo tsho tiwaho, kha vha make/tole fhedzi phindulo ya u thoma. (**Mulingiwa ha tei u fhindula mbudziso ndapfu na mbudziso pfufhi u bva kha lushaka luthihi lwa bugu/liiwalwa.**)
2. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzothe nna u bva kha KHETHEKANYO YA A, (zwirendo zwo vhone), kha vha make/tole phindulo mbili fhedzi dza u thoma.
3. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso ndapfu mbili kana mbudziso pfufhi mbili kha KHETHEKANYO dza B na C, kha vha make/tole ya u thoma vha **litshe** ya vhuvhili. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzothe nna, kha vha make/tole phindulo ya u thoma kha KHETHEKANYO inwe na inwe, tenda a vha o fhindula mbudziso nthihi pfufhi na nthihi ndapfu.
4. Arali mulingiwa a nga fhindula phindulo mbili hune ya u thoma ya vha yo khakhea ngeno ya vhuvhili i yone, kha vha make ya u thoma vha **litshe** ya vhuvhili.
5. Arali phindulo dzi songo nomboriwa nga ngona, kha vha make/tole vha tshi tevhedza memorandamu.
6. Arali vhukhaxhi ha mupeleto vhu tshi nga khakhisa thalutshedzo, kha vha zwi make sa vhukhaxhi. Arali zwi sa khakhisi thalutshedzo, kha vha make sa zwone.
7. *Mbudziso ndapfu/dza maanea*
Arali maanea/phindulo ndapfu ya nga vha pfufhi kha tshivhalo tsha maipfi tsho tiwaho, vha songo nea ndatiso, ngauri o no di dzula o dihatula ene mune. Arali phindulo ya lapfesa u fhirisa mpimo, kha vha sedzuluse/tole nga ho teaho nyimele nahone vha songe mutumba na vhatoli vhahulwane. **Kha vha shumise rubriki dza u linga dzi re kha Aphendikisi ya A na B u tola maanea a vhalingiwa.**
8. *Mbudziso pfufhi*
Arali mulingiwa a songo shumisa zwidevhe musi o humbelwa uri a khouthu, vha songo nea ndatiso.
9. Kha **mbudziso dzo vuleaho (open-ended questions)**, hu songo avhelwa maraga kha EE/HAI, kana kha NDI A TENDA/A THI TENDI. Thikhedzo/Khwathisedzo/Thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.
10. Hu songo avhelwa maraga kha NDI NGOHO/A SI ZWONE kana NDI MBUNO/KUHUMBULELE KWAVE. Thikhedzo/Khwathisedzo/Thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

VHURENDI HO VHONWAHO/RANDELWAHO/GUDIWAHO

MBUDZISO YA 1: VHURENDI – MBUDZISO NDAPFU

KUAVHELWE KWA MARAGA

Maraga dzi avhelwe nga ndila yone:

- Maraga dza 6 ndi dza mbuno.
- Maraga dza 4 ndi dza luambo. Dzone dzi avhelwe nga ndila hei:
 - Maraga 4 arali mbuno dzi 5–6
 - Maraga 3 arali mbuno dzi 4
 - Maraga 2 arali mbuno dzi 3
 - Maraga 1 arali mbuno dzi 2
 - Maraga 0–1 arali mbuno dzi 0–1

HU TSHI KOVHIWA IFA – FR Mudau

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi tanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Milaedza ndi zwine murendi a tama u tsivhudza kana u vhudza vhavhali nga tshirendo tshawe. Mitaladzi/Vese dzi vhumbwa nga maipfi ane a bvededza milaedza. Mulaedza muhulwane une murendi a tama u u bvisela khagala ndi wa u sumbedza uri arali muṅe wa ndaka a dzula o kovha ndaka yawe nga u tou ṅwala/wili zwi a thivhela dzipfudzungule mitani.

Mbuno

- Kha mitaladzi/vese ya 1 na ya 2, murendi u ombedzela uri muṅe wa ndaka u fanela u dzula o kovhekanya ndaka yawe a kha di tshila nga u tou ṅwala/wili hu na vhoramilayo nga vhukati.
- Kha mitaladzi/vese ya 3 na ya 4, murendi u sumbedza ndeme ya duvha la u kovhiwa ha ndaka, na u dzula wo ṅwala uri ndaka i kovhiwe hani nahone nga vhone.

- Kha mitaladzi/vese dza 5, 6, na 7 murendi u sumbedza uri hu tshi kovhiwa ifa zwi a ofhisa lune vhalaiifa vha vha vho tshuwa, u sinyutshelana lune vha nga vha sa vhulahana, fhedzi murendi u sumbedza uri hezwi zwothe zwi nga tshimbila zwavhudi arali mune wa ndaka o shumisa vhoramilayo u kovha ndaka yawe.
- Kha mutaladzi/vese ya 8, murendi u khwathisedza uri ndaka ya sa kovhiwa lwa mulayo i nga disa khakhathi dzine ha nga vha na mabulayo nga vhukati.
- Kha mitaladzi/vese dza 9, 10, 11 na 12, murendi u sumbedza uri arali ndaka ya kovhiwa lwa mulayo a hu nga vhi na mivhango vhunga muwe na muwe a tshi do vha o wana zwo mu fanelaho u ya nga he mune wa ndaka a funa.
- Mutaladzi/Vese ya 10 i sumbedza uri vhana vha songo tou fhulufhela ifa li bvaho kha khotsi, kha vha tou dishumela.
- Kha mitaladzi/vese ya 13 na ya 14, murendi u sumbedza uri kanzhi mukovhe munzhi wa ndaka u ya kha lupedzi vhunga e ene a tshee mutuku, nahone phedzi dzi a funeswa.

Magumo

Murendi o kona u shumisa mitaladzi/vese u bvisela khagala milaedza ya tshirendo itshi nga u sumbedza uri arali ndaka ya nga kovhiwa lwa mulayo zwi nga fhungudza dzipfudzungule dzine dza nga vha hone musi hu tshi kovhiwa ifa mitani.

[10]

MBUDZISO YA 2: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

A SI ENE – LR Ndlovu

- 2.1 Ndi lifanyisi,√ ngauri hu khou fanyiswa murangaphanda ane a do shumela vhathu vhone vho dzula sa nwana mutuku o tou lindelaho u nusedzwa zwiliwa.√ (2)
- 2.2 Murendi u khou bvisela khagala zwauri a hu na muthu ane a do bvedza shango lashu, muwe na muwe u tea u tou takutshedza a shumesa ra ita mutingati.√√ [Kana zwiwe-vho zwi pfalaho.] (2)
- 2.3 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri a hu na murangaphanda o tewaho nga u shumela vhathu vhone vho dzula/Vhathu kha vha tutshelê vhubva/Muthu muwe na muwe u tea u tou dishumela a litshe u fhiwa zwothe o dzula/Zwi ri toda rothe uri ri ite mutingati kha u bvedza shango. [Maraga MBILI kha muhumbulo muthihi u pfalaho.] √√ (2)
- 2.4 Thouni tshirendoni itshi i bvisela khagala uri murendi ho ngo takala, u khou dinwa nga vhathu vhane vha sa tode u dishumela/vhane vha tenda uri vha do shumelwa nga muvhuso/vharangaphanda vha shango/murendi u khou dinwa nga vhathu vha vhubva, vha sa todi u dishumela. [Maraga I ya thouni, na maraga I ya thikhedzo.] √√ (2)

2.5 EE/Ndi a tendelana/ima nae.

- Ngauri ndayotewa ya lino a i haneli vhathu vha tshi disikela mishumo ine nga khayi ha vha na nyaluwo ya ikonomi.
- U bvelela zwi kha muthu ene muṅe ngauri milayo ya lino shango i tendelana na u tikedza vhathu vhane vha takalela u disa mvelaphanda nga u disikela mishumo na u vha tendela vha tshi amba thaidzo dzavho.

KANA

Hai/A thi tendelani/imi nae.

- Ngauri a si vhothe vhathu vhane vha kona u diimisa nga vhone vhane; vhunzhi havho vha toda thuso na thikhedzo u bva kha vhaiwe uri vha kone u tshila.
- Vhaiwe vhathu vha a wana thuso kha vharangaphanda/muvhuso vha songo vhuya vha shuma na tshithu.

[Zwivhili zwi pfalaho.] √√

(2)

[10]

MBUDZISO YA 3: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

NDI DAKALO-ZWILILO – BR Mafhege

3.1 Murendi u khou sumbedza uri vhathu vha takadzwa nga madzanga a shango lino vha hangwa u shumela Mudzimu. √√ (2)

3.2 Murendi o shumisa figara ya muambo ya limethafore√ a tshi toda u sumbedza uri shangoni vhathu vha kha mutatisano, a hu na ane a toda u fhirwa.√ (2)

3.3 Murendi u toda u ombedzela uri dakalo la vhukuma a li wanali arali vhathu vha tshila vho hangwa Mudzimu/Dakalo la vhukuma li bva kha u tenda/renda Mudzimu.

[Maraga 2 kha muhumbulo u pfalaho.] √√

(2)

3.4 Thumano kana ndungekanyo i bveledzwaho nga ipfi 'zwino' i ombedzela/khwathisedza uri vhathu ri diphina nga zwine ra vha nazwo nga tshifhinga tshenetsho ra vho hangwa uri zwi a fhela matshelo ra vho tambula/Zwa namusi zwi a fhela, ri tea u tshila ri tshi pulanela/lugisela la matshelo.

[Maraga 2 kha muhumbulo u pfalaho.] √√

(2)

3.5 EE/Ndi a ima/tendelana nae.

- Ngauri vhathu vhane vha tshila vha tshi diphina nga zwa lino shango vha sa humbuli la matshelo vha fhedza vha tshi tambula/Kha zwothe kha ri rangise Mudzimu phanda ri litshe u fusha/takadza mivhili yashu.

KANA

HAI/A thi tendelani nae.

- Ndi khwine u diphina nga zwine wa vha nazwo zwino vhunga zwa matshelo hu si na a zwi divhaho.

[Mbuno NTHIHI i pfalaho i avhelwa maraga mbili.]√√

(2)

[10]

MBUDZISO YA 4: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

MBILU I LILELA U GAVHA – WMR Sigwavhulimu

- 4.1 Murendi u toda u bvisela khagala uri vhutshiloni uvhu muthu/vhathu vha lwela u wana fhedzi/takalela u diphina nga zwa shango lino.√√
[Kana zwiñwe-vho zwi pfalaho.] (2)
- 4.2 Murendi u toda u bvisela khagala uri mihumbulo ya vhathu ndi ya vuhovheleli hune vha toda u swikelela na zwine vha si zwi kone/zwi songo vha fanelaho/teaho/zwa madzanga tshifhinga tshothe.√√
[Kana zwiñwe-vho zwi pfalaho.] (2)
- 4.3 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri murendi u tama vhathu vha tshi tutshela u diphina nga madzanga a shango tshavho hu vhe u lilela u tshidza mimuya yavho nga u tenda Mudzimu.√√
[Kana zwiñwe-vho zwi pfalaho.] (2)
- 4.4 Murendi ho ngo takala, u khou pfa vhutungu na u dinalea√ musi a tshi vhona vhathu vha tshi litsha u renda Mudzimu vha khetha u diphina nga zwa lino shango zwine zwa do fhedza zwo lozwise mimuya/vhutshilo havho.√
[Kana zwiñwevho zwi pfalaho.] (2)
- 4.5 EE/Ndi a tendelana nae.
Ngauri vhunzhi ha vhathu fhano shangoni vha khou diphina nga zwithu zwi fushaho nama/madzanga a shango, vha simesa u takadzwa nga midifho lune vha vho hangwa u shumela na u takadza Mudzimu wavho.

KANA

Hai/A thi tendelani nae.

Ndi vhona zwi khwine u tama zwithu zwavhudi fhano shangoni wa diphina ngazwo vhunga hu si na a divhaho zwa matshelo.

[Mbuno NTHIHI i pfadzaho i avhelwa maraga MBILI.]√√

(2)
[10]

NA

**VHURENDI VHU SONGO VHONWAHO/RANDELWAHO HA
KHOMBEKHOMBE**

MBUDZISO YA 5: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

TANZWA MATO – RF Ratshitanga

- 5.1 Murendi u toda u bvisela khagala uri muthu kha sokou sedza, a songo dilwela naho vhathu vha re tsini nae vha tshi mu vhambela maano mavhi a u mu vhaisa.√√ (2)
- 5.2 Figara ya muambo ndi liedzamuthu/lifanyamuthu.√ U hulela ha vengo hu vho nga u aluwa ha muthu.√ (2)
- 5.3 Muhumbulo muhulwane une murendi a tama u u bvisela khagala ndi wa uri muthu musi a tshi vhona vhathu vha tshi mu itela zwo vhifhaho a songo dinalea, kha sokou lavhelesa ngauri hu do swika hune zwa do fhela a hangwa.√√ (2)
- 5.4 Murendi u pfa vhutungu,√ nga u vhona zwine vhathu vha tshilisa zwone, sa u vhengana, u sa funana, u zwifhelana, u lukelana maano mavhi a u vhaiana, na zwiwe.√ (2)
- 5.5 EE/Ndi a ima nae.
- Ngauri arali vhathu vha tshi u vhenga, vha sa tendelani na ngoho ine wa amba, vha tshi u ambela mazwifhi, naho wa lingedza u vha lwisa, a vha litshi u zwi ita, zwa vho fhirwa nga u sokou vha litsha, vha do neta nga vhothe.
 - Ngauri nndwa a i vhuedzi tshithu.
 - Nndwa a si yashu, ndi ya mulamuleli Mudzimu washu.

KANA

HAI/A thi imi nae.

- Ngauri vhathu arali wa sa vha sumbedza uri vha khou u vhaisa, a vha neti, vha a bvela phanda na u u vhenga lune huwe vha tou nga vha sa u vhulaha/vhulahisa.
 - Ndi nga hwelela vhothe vhane vha tshinya dzina langa.
- [Zwivhili fhedzi zwi pfalaho.] √√ (2)

[10]

TTHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLOKULO

NGANEA

NANDI NDI SHENGA? – NE Sigogo

MBUDZISO YA 6: *NANDI NDI SHENGA?* – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) – maraga 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
 - Arali e kha khoudu 6–7 u wana maraga 4
 - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 3
 - Arali e kha khoudu 1–3 u wana maraga 2
- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi tanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.
- Vhalingiwa vha nga nekedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Puloto ndi ndila ye muiwali wa nganea a lunzhedza ngayo mafhungo awe u bva mathomoni u swika magumoni. Yone i na zwipida zwiṅa – mathomo, u bvedza mafhungo kana nyito i gonyaho, mathakheni na magumo kana thasululo.

Mbuno

Mathomo:

- Vho-Luvhani na Vho-Madilaga ri vha wana vhe na thaidzo ya uri a hu tsha todea iwana afha mutani.
- Mashudu mavhi Vho-Luvhani vha dihwala zwi songo lavhelelwa, lune zwa sinyusa mukalaha wavho Vho-Madilaga.

Nyito i gonyelaho ntha:

- Vho-Madilaga na mufumakadzi wavho Vho-Luvhani vha lutana hunzhi nga mafhungo a u dihwala havho.
- Vha fhedza nga u beba nwana Tshifhiwa e na lino, zwe zwa sinyusa Vho-Madilaga na u nea samba muta wavho.
- Nga u vhona vha si tsha tangedzea tshitshavhani, Vho-Luvhani vha pfulutshela Bulugwane na vhana vhavho.
- Vhe henengei vho lwa nga ndila dzothe uri vhana vhavho khathihi na Tshifhiwa vha funzee.

Mathakheni:

- Mathakheni a bugu iyi ri vhona hu tshi vha na madakalo nge Tshifhiwa a phasa pfunzo dzawe nga naledzi.
Ri tshee henefha kha mathakheni, Tshifhiwa o do wana basari u bva kha vha ha Mercedes Benz.
- Tshifhiwa o do ya a gudela vhuinzhiniara ngei shangoni la Germany he a fhedza o dzi phasa zwavhudi.
- Musi o no khunyeledza pfunzo, o fhedza o vhidza vhabebi vhawe vhothe uri vha vhe hone musu a tshi ambara gaweni.
- Izwi zwo takadza vhabebi vhawe vha hangwelana/pfumedzana kha zwothe zwe vha khakhelana khazwo.

Magumoni a bugu

Mathakheni a nganea iyi he ha vha na madakalo ho vha na thuthuwedzo ya magumo nga ndila hei:

- Musi vha tshi vhuya Germany vho do wana Tshifhiwa o itelwa munyanya muhulu wa u mu tangedza.
- Ndi kha wonoyo munyanya he Vho-Madilaga vha humbela pfarelo phanda ha gogo vha tshi disola zwihulu nge vha si ime na u tikedza nwana wavho Tshifhiwa na mufumakadzi nga tshifhinga tsha musu vha tshi khou vha toda.
- Vho-Madilaga vho fhedza vho tenda uri nwana wavho Tshifhiwa a si shenga u di fana na vhanwe vhana.
- Thaidzo ya Vho-Luvhani na Tshifhiwa i kwamaho uri Tshifhiwa ndi shenga na yone yo tandululea nge vhahura na vhatu vhothe vha muvhundu uyo, vha vho tenda na u pfesesa uri shenga ndi tshipida tsha tsiko, a si u senwa lini.
- Mafhungo a bugu o fhela musu Tshifhiwa a tshi livhuwa vhatu vhothe vhe vha ima na mme awe musu vhe kha nyimele i kondaho vhukuma, khathihi na u hangwela vhatu vhothe, hu tshi katelwa na khotsi awe.

Magumo

- Muñwali o kona u sumbedza ndila ndunzhendunzhe ya puloto ngauri nyito inwe na inwe i fhatu inwe u bva mathomoni u ya magumoni nga ndila i tendiseaho.

[25]

NANDI NDI SHENGA? – NE Sigogo**MBUDZISO YA 7: NANDI NDI SHENGA? – MBUDZISO PFUFHI**

- 7.1 Ndi lushaka lwa khudano ya nga nnda√ ngauri muvhigo we Vho-Luvhani vha vhuya nawo u bva kiliniki wa uri vho dihwala wo sinyusa munna wavho Vho-Madilaga lwe ha vho vuwa tsemano vhukati havho.√ (2)
- 7.2 Vho-Nicholson vho tanwa sa muthu ane a si vhe na vhutendatenda zwi tshi kwama sia la vuholefhalivho tanwa sa mubvumbedzwa ane a takalela u thusa vhatu, a re na lufuno/a re na ndivho/o funzeaho vhukuma.√√ (2)
- 7.3 Mafhungo aya a tana tshipida tsha nyito i takuwahov ngauri ndi hune ra khou pfa thaidzo ya Vho-Luvhani i tshi khou aluwa i tshi livha mathakheni hune ra vho pfa vhoradzipfunzo vha tshi vho dzhenelela kha u edzisa uri vhatu vha pfesese nga ha tsiko i bveledzaho mano a shenga.√ (2)
- 7.4 Zwo thusedza mathakheni ngauri Tshifhiwa we vhatu vha vha vha tshi mu dzhia e shenga, zwine kha vhatu la vha samba, a vho fhedza o bvelela vhutshiloni sa nwana muñwe na muñwe nge a phasa masitasi ya vhuinzhiniara zwavhudi ngei Germany.√√ (2)
- 7.5 U sengiswa ha milandu khoroni ya Tshandebvu u fana na mulandu wa Vho-Madilaga na Vho-Ana zwi bvisela khagala uri ndi fhethu ha mahayani kha tshifhinga tsha zwino,√ ngauri kha vhutanzi ho netshedzwaho ho ambiwa nga ha gethe, goloi, giratshi na khishi.√ (2)
- 7.6 - Zwo ita uri Vho-Luvhani vha farwe nga vhulwadze ha mutsiko wa malofha.
 - Zwo ita uri hu si vhe na mulalo mutani wa ha Madilaga.
 - Zwo ita uri Vho-Luvhani vha pfulutshela Polokwane na vhana vhavho.
 - Zwo ita uri Vho-Luvhani vha aluse vhana vhe vhothe hu si na thikhedzo i bvaho kha munna wavho.
 [Zwiraru fhedzi zwi pfalaho.]√√√ (3)
- 7.7 - Muñwali wa nganea iyi u toda u bvisela khagala uri vuholefhalivho ha u bebwa u na lino a vhu kundisi muthu u bvelela.
 - U kondelela vhutshiloni naho nyimele dzi tshi vhavha zwi anwa mitshelo yavhudi.
 - U ita zwivhuya vhutshiloni zwi a thusedza kha u shandukisa kuhumbulele kwa vhatu kwo khakheaho.
 [Zwiraru fhedzi zwi pfalaho.]√√√ (3)

- 7.8 - Zwi ita uri muṭa wa ha Madilaga u dovhe hafhu u vhe huthihi/u vhuvelele tshikale.
 - Zwi ita uri vhushaka vhukati ha Vho-Ana na muṭa wa ha Madilaga vhu vuwe hafhu sa vhahura.
 - Zwi ita uri kuhumbulele kwa vhathu ku shanduke vha vho fhedza vho tenda uri vhuholefhalo a si samba kana u seiwa/Vhathu vha shandukisa kuhumbulele kwavho zwi tshi kwama 'shenga'.
 [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho.]√√ (2)
- 7.9 Vho-Mainganye ndi muthu ane a takalela u vhona muṭani zwithu zwi tshi tshimbila zwavhudi/vha a ṭoda mulalo/vha a kona u imela vhuimo ha vhomakhadzi,√ ngeno Vho-Ana vhe muthu ane a funa dzikhakhathi/tshisololo/vho ḍala vengo/u kola/u tenda kha zwa vhuloi na zwa dziṅanga/na u funesa mafhungo/u luṭana na vhahura.√ (2)
- 7.10 HAI/A kwo ngo tea.
 - Ngauri u ḍihwala ha Vho-Luvhani a wo ngo vha mulandu wavho vhe vhoṭhe.
 - A vho ngo tou zwi funa zwo sokou vha zwithu zwe zwa bvelela vha songo zwi lavhelela.
 - Mihwalo ye Vho-Luvhani vha vha vhe nayo yo ḍiswa nga vhone Vho-Madilanga.
 - Vho-Madilaga a vho ngo shumisa zwitsireledzi zwo mbebo.

KANA

EE/Kwo tea.

- Ngauri Vho-Luvhani vho fhedza vho ḍihwala ngeno vho vha vho langana sa muṭa uri a vha tsha ṭoda muṅwe ṅwana.
 - Vho-Luvhani a vho ngo fhulufhedzea kha zwe vha langana na munna wavho
 - Vho vha vha khou gudisa mufumakadzi wavho uri a ḍivhe uri vhana vhanzhivhanzhi ano maḍuvha vha a ḍura vhukuma.
- [Zwivhili fhedzi zwi pfalaho.]√√ (2)

- 7.11 EE/Ndi a vha pfela vhuṭungu.
 - Ngauri vho fhedza vho badeliswa masheleni manzhi vhukuma.
 - Vho niwa nga ṭhoni u bva kha lushaka.
 - Zwo tsitsa tshirunzi tshavho.
 - Vho fhurwa nga ṅanga ya mazwifhi.

KANA

HAI/A thi vha pfeli vhuṭungu.

- Ngauri ndi mulandu we vha tou ḍivhangela nga u vha na mbilu ya tshituṅhu ya u ṭoda u vhaisa muṭa wa ha Madilaga.
 - Vha omelela kha vhuṭendatenda kha zwithu zwi si na sia.
 - Vho vha vha tshi kolela Tshifhiwa a si na mulandu navho.
- [Zwiraru fhedzi zwi pfalaho.]√√√ (3)

[25]

ISHALA MITODZI – NE Phaswana**MBUDZISO YA 8: ISHA LA MITODZI – MBUDZISO PFUFHI**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) – maraga 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
 - Arali e kha khoudu 6–7 u wana maraga 4
 - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 3
 - Arali e kha khoudu 1–3 u wana maraga 2
- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi tanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Puloto ndi ndila ye muniwali wa nganea a lunzhedza ngayo mafhungo awe u bva mathomoni u swika magumoni. Yone i na zwipida zwiina – mathomo, u bveledza mafhungo kana nyito i gonyaho, mathakheni na magumo kana thasululo.

Mbuno

Mathomo:

- Afha ri tangana na Maria na Aifheli vha tshi khou funana lune vha vho langana na u tou malana nga munyanya.
- Fhedzi hu vha na thaidzo ngauri Maria o no vhifha muvhilini nga Vho-Loshani khonani ya Aifheli.
- Naho Aifheli a sa divhi tshithu, izwi zwi mbo la Maria na Vho-Loshani lune vha vho langana u tou ri Vho-Loshani vha dzhenelele kha ndugiselo dza munyanya.

U bveledza mafhungo:

- Nangoho Vho-Loshani vho vha vhone murangaphanda kha ndugiselo dza munyanya wa Aifheli na Maria.

- Munyanya uyu wo tshimbila zwavhudi naho ho di vha na vhañwe vho zwi solaho.
- Tshifhinga tshothe Maria u mbilimbidana na thaidzo iyi a tshi lwa nga ndila dzothe uri munna wawe a si divhe tshiphiri itshi.

Mathakheni

- Mathakheni a nganea iyi ri vhona zwithu zwi tshi vhifha tshothe nge Musatondwa na Rotondwa vha funana musi vhe ngei yunivesithi, izwi zwo mbo thoma thaidzo i sa takuwi.
- Musi vhana vha tshi divhadza vhabebi vhavho nga ha u funana havho, Vho-Loshani na Maria a vho ngo zwi tangedza nge vha divha uri avha vhana ndi dzikhaladzi.
- Naho havha vhana vhabebi vhavho vho vha vha sa tangedzi u funana havho, vhone vho di bvela phanda na u funana.
- Mafhungo o do nana u vhifha musi Rotondwa na Musatondwa vha tshi khakhisana.
- U khakhisana ha avha vhana zwo ita uri malwadze a Vho-Josephine na Maria a nane.
- Maria nge a vha a tshi khou kondelwa u tangedza u khakhisana ha avha vhana vhavhili, o fhedza a iwalela munna wawe vhurifhi ha u mu humbela pfarelo na u bula tshiphiri tsha uri Rotondwa ndi iwana wa Vho-Loshani, a fhedza a tuwa vhuhadzi.

Magumoni a nganea

- U vhifha he ra hu vhona kha mathakheni, hu mbo ela hu tshi ya na kha [25] magumo a nganea iyi.
- Musatondwa na Rotondwa vho langana uri naho vha tshi zwi divha uri vha dzikhaladzi, vha do dzula vhothe sa munna na musadzi.
- Vho-Loshani vho ri u zwi pfa zwauri Aifheli u vho divha tshiphiri, vha mbo pfulutshela Shakadza he vha vho shanduka tshidakwa.
- Mafhungo a bugu yashu a khou fhela musi Musatondwa a vhuongeloni ha Vhufulwi o no vha na iwana. Nga murahu ha u vhotholowa, Musatondwa u mbo di thoma u vha isala muhumbulo/penga.

Magumo

- Muñwali o kona u sumbedza ndila ndunzhendunzhe ya puloto ngauri nyito inwe na inwe i fhatã inwe u bva mathomoni u ya magumoni nga ndila i tendiseaho.

MBUDZISO YA 9: ISHA LA MITODZI – MBUDZISO PFUFHI

- 9.1 Ndi lushaka lwa khudano ya nga nnda ngauri ri wana Aifheli a tshi toda uri Vho-Loshani vha vhe tshipida tsha ndugiselo ya munyanya wa mbingano ngeno lushaka lwa hawe vho vha vha tshi hanedzana na muhumbulo uyu.

KANA

Ndi lushaka lwa khudano ya nga ngomu i bvelelaho kha Aifheli musi a tshi divhudzisa mbudziso i si na phindulo ya uri ndi nga mini avha vha lushaka vha sa todi Vho-Loshani vha tshi shela mulenzhe kha ndugiselo dza munyanya.

[Maraga 1 ya lushaka, maraga 1 ya thikhedzo.] √√ (2)

- 9.2 Aifheli u tanwa sa mubvumbedzwa a re na lufuno kha muta wawe/a dzhenelelaho na u nea thikhedzo kha pfunzo ya nwana wawe/a sa todi zwitshela zwi tshi kwama vhudavhidzani na vha mutani wawe.√√ (2)

- 9.3 Tshipida tsha nyito i takuwaho,√ngauri ri wana thaidzo ya Maria ya u todou dzumba tshiphiri tshawe na Vho-Loshani i tshi khou nana u hula. Ro pfa a tshi vho amba uri maipfi a Aifheli na Rotondwa a a fana naho mavala avho a sa fani, i ndingedzo ya u dodza Aifheli museto matoni. √ (2)

- 9.4 Tshiphiri tsha uri Rotondwa ndi nwana wa Vho-Loshani tsho vho fhedza tsho bvela khagala musi Rotondwa na Musatondwa vha tshi funana vha fhedza nga u khakhisana.√√ (2)

- 9.5 Mafhungo a kumalele kwa Aifheli o bvelelaho kha la Folovhodwe a dzumbulula fhethuvhupo ha mahayani hune tshifhinga tsha vha tsha zwino√ ngauri ndugiselo dza hone dzi katela dzibennde na zwipikara, vhafunzi na vidio-khamera. √ (2)

- 9.6 - Zwo ita uri Vho-Josephine vha farwe nga vhulwadze.
 - Zwo ita uri Vho-Loshani vha pfulutshela Shakadza na u vha tshidakwa.
 - Zwo ita uri Maria a lwale na u nala vhuhadzi.
 - Musatondwa o ri u vhofoholowa a mbo di tangana thoho.
 - Zwo ita uri vhana vha khotsi muthihi vha funane vha dovhe vha khakhisane.
 [Zwiraru fhedzi zwi pfallaho.] √√√ (3)

- 9.7 - Ndivho ya muñwali ndi ya uri vhabebi vha shandukise kutshilele kwavho kwo khakheaho.
 - Vhabebi vha songo dzumba zwiphiri.
 - U sa fhulufhedzea mbinganoni zwi na masiandaitwa a si avhudi vhutshiloni.
 [Zwiraru fhedzi zwi pfallaho.]√√√ (3)

- 9.8 Tshiphiri tsha uri Vho-Loshani ndi vhone vho khakhisaho Maria tsho fhedza tsho no bvela khagala nga murahu ha musu Rotondwa na Musatondwa vho no funana na u khakhisana.√√ (2)
- 9.9 Vho-Loshani a vha fulufhedzei/vha amba mafhungo a si one/vha na tshimbevha/vha pwasha midi ya vhaiwe,√ ngeno Aifheli a muthu a fulufhedzeaho/a tshilaho e kha ngoho.√ (2)
- 9.10 HAI/A vhu tangananedzei.
- Ngauri a si zwavhudi uri u na khonani nahone wo mala, wa dovha wa andana na mufunwa wa khonani yau wa ita na u fhedza nga u mu khakhisa.

KANA

EE/Vhu a tangananedzea.

- Ngauri zwe vha zwi ita zwi khou itea mitani minzhi kha vhutshilo ha duvha na duvha.
[Kana zwiwe-vho zwi pfalaho.]√√ (2)

- 9.11 EE/Ndi a mu pfela vhutungu.
- Ngauri o vho fhedza o lwala na u thutha vhushaka ha vhukonani na muta wa ha Loshani.
- Mutu wawe wo fhedza wo hotefhala.
- O tou fhuriwa nga Vho-Loshani.
[Zwiraru fhedzi zwi pfalaho]

KANA

HAI/A thi mu pfeli vhutungu.

- Ngauri ndi mafhungo e a tou divhangela nga u sa fhulufhedzea hawe.
- O dzumba tshiphiri a si ambe ngoho.
- O eletshedzwa nga khonani a si thetshesele.
[Zwiraru fhedzi zwi pfalaho] √√√ (3)
[25]

KANA

FOLUKUŁOO***KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO* – RV Tshikovhi****MBUDZISO YA 10: *KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO* – MBUDZISO NDAPFU**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) maraga dza 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
 - Arali e kha khoudu 6–7 u wana maraga 4
 - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 3
 - Arali e kha khoudu 1–3 u wana maraga 2
- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi tanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Muhumbulo muhulwane ndi zwine muanetsheli a tama u ri funza nga lungano kana tshikhodo tsha sialala. Vhaanewa vane muanetsheli a nga vha shumisa vha nga vha vhatu kana phukha a tshi itela u pfukisela muhumbulo muhulwane kha vhavhali kana vhatsheshelesi.

Mbuno

Kha lungano lwa '**Pfene na muvhuda**':

Vhaanewa vhahulwane ndi **pfene**, **muvhuda** na **VhoNdou**. **Pfene** li bveledzwa li muanewa a songo talifhaho ngauri la tenda u fhurwa. **Muvhuda** u olwa sa muanewa o talifhaho ane a kona u fhura. **VhoNdou** vha olwa sa muanewa/ murangaphanda a dziaho tsheo dzo dziaho o sedza vhutsila ho tanwaho. Afha kha lungano **pfene** lo tenda u fhurwa nga muvhuda la bikwa ha liwa nama yalo. Kha lungano **muvhuda** u vhamba maano a uri pfene li dzhene khalini li bikiwe. Muvhuda u dovha hafhu wa ita vhutali ha uri maawe mapfene a si vhaulahwe, wa ri kha ri tou ya musanda uri u sengiswe hone. **Vhamusanda VhoNdou** vha sumba u vha na vhutali ha u toda u wana mune wa tshinanga ngauri vhe ri mapfene na muvhuda vha tea u lidza tshinanga itsho uri hu wanale mune watsho.

- Hezwi zwi ḍisa mbambedzo ya vhaanewa ngauri **Pfene** lo imela muthu wa tsilu ane u a tenda u fhurea a dzhielwa na zwi re zwawe/a vhulawa. Kha liriwe sia, **Muvhuda** ndi tsumbo yavhudi ya muthu o talifhaho ane a kona u fhura, u zwifha na u divha uri milandu i hwelelwa na u sengwa musanda. Musanda **VhoNdou** vha nekedzwa sa khosi ine ya dzhia tsheo yo tou kungea nga vhukoni hu tanwaho nga muhwelelwa, naho tsheo iyo i sa tou vha yone tshothe.
- Izwi zwi funza vhathu uri kha ri thanyekele vhathu vhane vha nga ri fhura, vha ri dzhiela vhutshilo, vha dovha hafhu vha kunda tsengoni. Musi vho salaho vha hashu vha tshi toda u wana ngoho yo fhelelaho, ya tsho ri laho zve vhutoto. Ri dovha hafhu ra gudiswa uri ri tshi dzhia tsheo ri fanela u thoma ra dzi lingulula.

Kha '**Vhalaudzi vha Lwamondo**' hu na mbambedzo ya zwifuwo na zwipuka zwi ngaho sa **khongoni, kholomo, khuhukadzi** na **pfene**. Tsumbo:

- '**Khongoni**' – i tanwa i phukha i re na mukumba wo khwathaho lune na luzwa lwa hone lu a konda u thukhuwa. Ndi phukha ya ndeme kha lushaka.
- '**Kholomo**' – i tanwa i tshifuwo tshi re na mukumba u songo khwathaho, lune na luzwa lwa hone a lu lengi u thukhuwa. Vhalaudzi vha Lwamondo vha tanwa vhe vhathu vha re na maanda ane a toda luzwa lwa khongoni, ngauri lwa kholomo vha nga lu thukhula. Ngauralo kholomo a i dzhiwi sa ya ndeme kha lushaka.
- '**Khuhukadzi**' – Afha khuhu ya phambo i fanyiswa na muthu wa musadzi ane a si fanele u ambisa munna. Ndi tshithu tshi si na maano.
- '**Pfene**' – Afha pfene li nekedzwa li muanewa ane a fanela u rerelewa nga Vhalaudzi vha Lwamondo. Ndi ngazwo vha tshi ana ngalo.

Magumo

Muniwali o kona u shumisa vhaanewa vhane vha vha phukha na zwifuwo u bveledza muhumbulo muhulwane/u funza lushaka kha masia o fhambanaho a vhutshilo, nga lungano lwa '**Pfene na muvhuda**' na tshikhodo tsha '**Vhalaudzi vha Lwamondo**.' Zwi khagala uri tshaka idzi dza manwalwa a sialala dzo sikwa nga ndila ya vhutali vhukuma lune ra guda na u funzwa zwinzhi vhutshiloni hashu nga khazwo.

[Kha vha tangedze mihumbulo yo fhambanaho na iyi, nahone i tendiseaho.]

[25]

MBUDZISO YA 11: *KHUVHANGANYO YA FOLUKULO* – MBUDZISO PFUFHI

PHINDULO DZA MBUDZISO PFUFHI DZA TSHIBVELEDZWA TSHA E

LUNGANO

- 11.1 Muiwali u khou *toḁa* u bveledza uri ndi hone a tshi khou thoma u anetshela lungano lwawe, zwino u khou *toḁa* vhathetshelesi vha tshi mu bvumela na u mu thetshelesa.√√ (2)
- 11.2 - Mbila yo olwa sa muanewa wa vhubva.
 - I a bvafha u *ḁitoḁela* zwiliwa, i tshi lavhelelwa u thuswa nga khonani yayo gwavhavha.
 - I a dovha hafhu ya bvafha u ya guvhanganoni *ḁa* u phakha mitshila yo fhulufhela uri gwavhavha *ḁi ḁo* i vhuela nawo.
 [Zwivhili zwi pfalaho.]√√ (2)
- 11.3 U dzida ha mbila mathomoni yo dovha hafhu ya zwi ita na magumoni a lungano hu u gungula ngauri i bvafha u ya guvhanganoni *ḁa* u phakha mitshila na u *ḁitoḁela* zwiliwa.√√ (2)
- 11.4 Mbila yo kundwa mutshila nga u rumela.√ (1)
- 11.5 Muhumbulo muhulwane wa lungano ulwu ndi wa uri ri songo bvafha u *ḁishumela* ngauri ri *ḁo* fhirwa nga zwivhuya zwo ri teaho/lindelaho.√√ (2)
- 11.6 - Gwavhavha *ḁo* wana zwiliwa zwinzhi ngauri *ḁo* vha *ḁi* sa bvafhi.
 - Gwavhavha *ḁo* wana mutshila wavhuḁi.
 - Gwavhavha *ḁo* sinyutshelwa nga mbila musi *ḁo* vhuya na mutshila mutuku.
 [Zwiraru fhedzi zwi pfalaho.] √√√ (3)
- 11.7 EE/Ndi a i pfela vhuḁungu.
 - Ngauri yo dzulela u vhaiswa nga ndala misi minzhi yo lindela u *ḁiselwa* zwiliwa nga gwavhavha.
 - A yo ngo wana mutshila wavhuḁi.
 - A yo ngo eletshedzwa zwavhuḁi nga gwavhavha.

KANA

HAI/A thi i pfeli vhuḁungu.

- Ngauri yo kundwa u wana mutshila wavhuḁi nga niwambo wa vhubva.
 - Mbila yo vha i tshi *ḁiita* yo thanyaho, i tshi *toḁa* u tou shumelwa nga gwavhavha yo dzula.
 - Mbila yo vha i tshi tou *ḁilwadza* yo fhulufhela thuso i bvaho kha khonani yayo gwavhavha.
- [Zwiraru fhedzi zwi pfalaho.]√√√ (3)

PHINDULO DZA MBUDZISO PFUFHI DZA TSHIBVELEDZWA TSHA F**VHURENDI HA SIALALA (TSHIKHODO)**

- 11.8 Vha ha Tshikovhi vha nga u nea na kholomo, ngeno zwiliwa vha si nga si u nee na luthihi.√ (1)
- 11.9 Tshiga garukela tshi khou shuma u khwathisedza ndeme ya lushaka lwa ha Tshikovhi.√ (1)
- 11.10 Ngeletshedzo ndi ya uri vhatu vha songo tshimbila vhusiku ngauri vha nga tangana na khombo/phanzi/khakhathi/u hambokwa.√√ (2)
- 11.11 Gwavhavha kha lungano li dzima mbila zwiliwa, ngeno vha ha Tshikovhi vha si nga si u nee zwiliwa/Vhuvhili hazwo zwi khwathisedza u dzima zwiliwa.√√ (2)
- 11.12 Murendi o takala,√ ngauri u khou khoḁa vhuḁi/ndeme ya lushaka lwa vha ha Tshikovhi.√ (2)
- 11.13 EE/Ndi tendelana nae.
 - Vhatu vhane vha ita zwithu nga vhuronwane vha zwi ita nga ndila yavhuḁi zwa sala zwo naka vhukuma.
 - Hu tshi lunzhedzwa vhulungu hu ṭodea ṭhogomelo, tshenzhemo na vhulondo, tshipikwa hu u itela uri vhu nake na u dzudzanyea zwavhuḁi.

KANA

HAI/A thi tendelani nae.

- Ngauri vha ḁi vha hone vhatu vha ha Tshikovhi vhane a vha koni u lunzhedza vhulungu na khathihi.
- Ngauri hu ḁi vha na vhatu vha si vha ha Tshikovhi vha re na vhutsila vhukuma ha u lunzhedza vhulungu lwa maimo a nṭhesa.

[Mbuno MBILI dzi pfalaho.]√√

(2)
[25]

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B:

25

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – IP Demana

MBUDZISO YA 12: *U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA* – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) – maraga 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
 - Arali e kha khoudu 6–7 u wana maraga 4
 - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 3
 - Arali e kha khoudu 1–3 u wana maraga 2
- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi tanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.
- Vhalingiwa vha nga nokedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Milaedza ndi zwine muñwali a tama u tsivhudza kana u funza vhathu nga mafhungo a bugu yawe. Milaedza yeneyo i nga katela u kaidza, u eletshedza/tsivhudza na u laya. Mubvumbedzwa ndi muthu ane muñwali a mu shumisa u bvisela khagala muhumbulo muhulwane/thero khathihi na milaedza ya hone.

Mbuno

- Vhomme vha songo imelela vhana vhavho musi vha tshi ita zwo bvaho. Musi Mashudu a tshi kaidzwa nga khotsi awe Vho-Nefefe, mme awe Vho-Mariṭa vho vha vha tshi mu imelela uri a songo vhilaedzwa nga zwe khotsi awe vha amba, lwe zwa vho ita uri Mashudu a vhone unga kutshilele kwawe kwo lulama.
- Vhomme kha gudise vhana vhavho mishumo ya hayani. Vhundeniwa ha Mashudu vhu dovha hafhu ha naniswa nga mme awe vha vha vha tshi mu shumela ene o sokou didzulela zwawe, a sa khou ita tshithu. Izwi zwi vhaisa khotsi awe na Khwathisani vhane vha dzulela u gungula vha tshi vhona maitele aya.

- Vhomme kha vha tsinye/kaidze vhana vhavho vha litshe u didzhenisa kha zwa vhudzekani vha tshee vhatuku. Mashudu o vha a tshi funana na vhatukana vhanzhi, mme awe vha tshi mu tutuwedza. Izwi ri zwi vhona musu vha tshi tendela vhatukana vha tshi tou dzhena mudini wa Vho-Nefefe vha ita na u vha bikela zwiliwa, vhone vha bva vha sia Mashudu na mutukana wawe henefho hayani.
- Vhana kha vha thonifhe na u hulisa vhadededzi vhavho. Mashudu ndi musidzana we a vha a tshi nyadza vhadededzi. Izwi ri zwi vhona musu Mashudu o vhudza mme awe uri mudededzi Vho-Ludwevha a vha mu fari zwavhudi, zwa vho ita uri mme awe vha ye tshikoloni vha ite zwa u semana na vhadededzi.
- Vhaswa kha vha fune pfunzo na u ita mishumo ya tshikolo. Mashudu ndi musidzana we a vha a sa funi tshikolo. Izwi ri zwi vhona musu Vho-Nefefe vha tshi rwa Mashudu nga murahu ha musu thohoyatshikolo Vho-Latani vho vha vhudza uri Mashudu ha todi u niwala mishumo ya tshikolo.
- Mutani mirado ya muta i tea u vha na matshilisano kwao. Mashudu o vha a sa thetshelesi u kaidzwa nga khotso awe na khaladzi awe ngauri o vha a tshi khou wana thikhedzo kha mme awe. Vho-Marita vha sasaladza Vho-Nefefe vha tshi ri vha khou tambudza Mashudu nga u tolou mu rwa. Vha ri Vho-Nefefe vha funesa Khwathisani ngeno vha tshi vhenga Mashudu.
- U lema vhana nga vhabebi ndi u diremela ngoma. U lemala ha Mashudu zwi ita uri a fhedze o vutshela na vhone mme awe vho mu lemaho. Izwi zwi ita uri Vho-Marita vha fhedze vho divhulaha.
- U taha ha Mashudu a tshi tahela Tsaniwani a re na musadzi wawe i vha pfunzo ya u kaidza vhaswa uri munna wa muwe a si wau. Izwi ri zwi vhona musu Heleni a tshi shushedza Mashudu nga lufhanga.
- U sa pfa hu a vhulahisa. U lemala ha Mashudu zwo mu vhangela lufu. Izwi ri zwi vhona musu Mashudu a thuliwa nga goloi a lovha a tshi khou shavha musadzi wa Tsaniwani.

Magumo

Muniwali wa dirama iyi o kona u shumisa Mashudu u bveledza milaedza ya uri arali niwana a sa aluswa nga ndila kwayo, u a lemala a fhedza o u vhangela khakhathi na ene a vho hatula vhutshilo have zwi songo tea. Buguni ri vhona Mashudu o lenwa nga Vho-Marita zwa vho vhangela vhuvhili havho lufu.

[25]

U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – IP Demana**MBUDZISO YA 13: U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – MBUDZISO PFUFHI**

- 13.1 - Ndi mme ane a khou lema riwana.
 - Vha gudisa riwana mazwifhi vha tshi itela u mu tsireledza kha zwa vhatukana.
 - A vha thonifhi muta wavho.
 [Zwivhili fhedzi zwi pfallaho.] √√ (2)
- 13.2 Aironi ya dirama yo vha hone musi ri ne sa vhavhali ri tshi zwi divha zwauri Mashudu u khou do ya a shushedzwa nga Heleni nga lufhanga ngeno ene Mashudu a sa zwi zwi divhi.√√ (2)
- 13.3 U tana mudzedze wa tshifhinga tsha zwino/musalauno√ ngauri vhana vha vhasidzana vha a kona u dzula na vhomme avho vha amba nga mafhungo a vathannga vhane vha funana navho.√ (2)
- 13.4 Nyito i takuwaho√ ngauri mafhungo a Mashudu a u lemala na u tshintsha vhatukana a khou nana a tshi ya, zwino o no vha na Tsaniwani.√√ (2)
- 13.5 Vho-Nefefe vha a kaidza riwana musi a tshi ita zwo bvaho na u sa ita mushumo wa tshikolo.√ Vho-Marita vha dzumba vhukhaki ha riwana wavho Mashudu musi a tshi ita zwa vhatukana na u sa mu tufuwedza kha zwa pfunzo.√ (2)
- 13.6 Mulaedza une muñwali a tama u u rumela kha vhavhali ndi wa uri vhomme/vhabebi vha songo lema vhana vhavho.√√ (2)
- 13.7 Vhavhali vha a dinalea/sinyuwa/nyefula√ nga mulandu wa uri Vho-Marita vha khou xedza riwana nga u mu tufuwedza uri a didzhenise kha zwa u funana na vhatukana vhanzhivhanzhi a tshee mutuku.√√ (3)
- 13.8 Muñwali o shumisa ndango ya tshiteidzhi nga ndila heyi a tshi toda u bveledza uri Vho-Nefefe vha songo pfa zwine mme na riwana vha khou amba/sola zwone.√√ (2)
- 13.9 - Nyambedzano iyi yo fhedza yo vhangela Mashudu lufu.
 - Yo dovha ya vhangela Vho-Marita lufu.
 - Muñdi wa Vho-Nefefe wo fhalala. √√
 [Zwiraru fhedzi zwi pfallaho.] (3)

- 13.10 - Ndo vha ndi tshi do dalela vhashumelavhapo/vhadiivi vha zwa muhumbulo vha nthusa kha thaidzo dzine nda khou tangana nadzo.
- Ndo vha ndi tshi do tanganedza nyimele ine nda vha khayo.
 - Ndo vha ndi tshi do kwama vhakoma, vha siviki na vhamusanda u toda thuso.
 - Ndo vha ndi tshi do toda thuso ya vhafunzi u thusa kha iyi thaidzo/dandetande.

[Zwiraru fhedzi zwi pfallaho.] √√√

(3)

13.11 EE/Ndi a vha pfela vhutungu.

- Ngauri vho fhedza vho lovha nga ndila i vhavhaho ya u tou divhulaha nga u guma philisi.
- Vho lovhelwa nga nwana nga ndila i tungufhadzaho.

KANA

HAI/A thi vha pfeli vhutungu.

- Ngauri u lovha havho vho tou diitela nga u lema nwana wavho.
- Vho tendela nwana wavho a tshi didzhenisa kha zwa u funa vhatannga a tshee nwana.

[Mbuno MBILI dzi pfallaho.]√√

(2)

[25]

TSHILWAVHUSIKU – TT Mudau

MBUDZISO YA 14: *TSHILWAVHUSIKU* – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) – maraga 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
 - Arali e kha khoudu 6–7 u wana maraga 4
 - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 3
 - Arali e kha khoudu 1–3 u wana maraga 2

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi tanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Pfunzo ndi zwine muniwali a tama ri tshi guda zwone nga mafhungo a dirama yawe. Vhatambi ndi vhabvumbedzwa/vhathu vhane muniwali a vha shumisa a tshi itela u bveledza thero/muhumbulo muhulwane wa dirama yawe khathihi na zwine a tama u ri funza zwone. Diramani iyi muniwali u shumisa Tshilwavhusiku na vharangaphanda vha maforotetereke sa vhathu uri ri gude uri mavu ndi a ndeme tshitshavhani lune arali wa dibandutshedza khao u divhangela khakhathi na mafhanza. Ndi uri vhathu kha vha litshe u dzhavhulelana/dzhielana mavu/mashango.

Mbuno

- Vharangaphanda vha thonifhe u swieledwa mavuni/shangoni la vhaiwe. Thovhele Tshilwavhusiku u vhelwa vhukhaki ha maforoterekere nga magota na vhalanda vhawe. Mafhungo aya a nana u vha thaidzo khae sa khosi yavho. Ri mu vhona e na thaidzo ya u tambudzelwa vhalanda vhawe nga maforoterekere nahone vha si tsha todahho u fhira shangoni lawe la Swongozwi.
- Murangaphanda o thanyaho u tea u ita/vhamba maano a u vhuisa shango lawe murahu. Thovhele Tshilwavhusiku u dzulela u fara mitangano na magota a Swongozwi vha tshi lingedza u tandulula thaidzo ine vha khou vhangela nga mavhuru vhane vha khou tambudza vhadzulapo na u dibandutshedza shangoni lavho. Tshilwavhusiku ndi ene a bvaho na muhumbulo wa u ruma dziholi (sa Ntsieni) uri dzi dowelane na Luka (Mavhuru) uri dzi pfe hune muya wa mavhuru wa khou rwela hone dzi tshi zwi vha khae.
- Tsha muniwe a si tshau. Muniwali u ri nea Luka na vhaiwe vharangaphanda vha maforoterekere vha tshi vho takadziwa nga u nona ha shango la Swongozwi vha vho humbula u dzula lwa tshothe.
- Tshe wa tou hadzimiwa u tea u tshi humisela murahu. Luka na vhaiwe vharangaphanda vha mavhuru vha vho thoma u diengedzela shango khathihi na u dibandutshedza shangoni la Tshilwavhusiku.
- Vharangaphanda vha songo tambudza avho vho vha swieledaho mavuni avho. Luka na muniwe mavhuru vha vho thoma u tambudza vhadzulapo. Izwi ri vhona hu tshi rwiwa Mphelekedzeni na Ntsieni.
- Vharangaphanda vha tea u fara nyambedzano u itela u tandulula thaidzo. Thovhele Tshilwavhusiku ndi ene a rumelaho vhurumelwa ha u ya u ambedza na maforoterekere, a tshi lingedza uri thaidzo yawe i tanduluwe, mavhuru vha vha shakulisa. Luka na maforoterekere vha vho thoma u tambudza vhadzulapo.
- A si zwavhudi u vhulaha vha vha shango/mavu. Thovhele Tshilwavhusiku ndi ene a rumaho mmbi ya mukoma Mushozholo, ya kundiwa/ya vhulahwa yothe nga mavhuru, ha ponya ene e ethe.
- Munna ha wi nga vili lithihi. Thovhele Tshilwavhusiku o dovha hafu a vha ene a humbulaho u tshotela mavhuru, a bva pfumo na mmbi yawe a lwa na mavhuru a vha vhulaha vhe vhanzhi. Thovhele Tshilwavhusiku o ri u fhedza mavhuru nga pfumo, mavhuru vha si tuwe. Vhonzhi ha maforoterekere o vhulahwa nga nthani ha u dibandutshedza mavuni a Thovhele Tshilwavhusiku.

Magumo:

Muñwali wa ñirama iyi o kona u shumisa Thovhele Tshilwavhusiku na vharangaphanda vha maforoterekere kha u sumbedza ndeme ya mavu. Ndi henefha he ra wana ñivhazwakale ya nndwa ya Vhavenda na mavhuru musu maforoterekere vhe vha vha vho sendelelwa, vha si tsha funa u ñuwa shangoni lawe. [25]

MBUDZISO YA 15: TSHILWAVHUSIKU – MBUDZISO PFUFHI

- 15.1 Ndi munna wa tshitu u na u sa vhavhalela vhanwe vhatu, ane a ñoda u dzhia zwithu zwa vhanwe nga khani/Ha pfi tsha muñwe. [Kana zwiñwe zwi pfallaho.]√√ (2)
- 15.2 Vhavhali vha khou zwi ñivha zwauri Thovhele Tshilwavhusiku na mmbi yavho vha khou ya u tshotela mavhuru vhusiku vho edela ngeno mavhuru vha sa ñivhi tshithu. √√ (2)
- 15.3 U ñana mudzedze wa tshifhinga tsha kale/musalaula√ ngauri vhatu vha kha ñi ka mañi zwisimani/hu na zwifuwo zwine zwa fula dzithavhani/Khosi i tshi zwa i vha i tshi khou kumeliwa/Mafhungo aya ndi a ñivhazwakale ya vhukati ha Vhavenda na maforoterekere nga misi ña ya vuhosi ha Thovhele Tshilwavhusiku. √ [Tshifhinga maraga 1, mbuno ya thikhedzo maraga 1.] (2)
- 15.4 Ndi nyito i takuwaho√ ngauri ndi henefha hune khudano vhukati ha mavhuru na vhadzulapo ya khou ñana i tshi ya.√ (2)
- 15.5 Ledia u khou ñoda vha tshi pfuluwa kha shango ña Swongozwi ngauri o neta nga u tswelwa khuhu dzawe, ngeno Luka a tshi ri ene ha nga ñuwi Swongozwi u ño fela henefha.√√ (2)
- 15.6 Muñwali u tama u kaidza vhatu uri vha litshe u dzhavhula zwi si zwavho ngauri zwi a vhangá dzikhakhathi na u shuluwa ha malofha.√√ (2)
- 15.7 Kuambe kwá Ledia ku bvukulula vhudipfi ha u pfa vhutungu/sinyuwa/dinalea√ a tshi sinyuswa nga u tswelwa hawe dzikhuhuv√ na nga musu Luka a tshi khou hana u ñuwa.√ (3)
- 15.8 Muñwali o shumisa ndango ya tshiteidzhi nga ñdila heyi hu u ñoda u sumbedza uri Luka u a funa mufumakadzi wawe, lune u mu kuvhatedza zwi tshi ñana u mu khuthadza/u sa ñoda u mu vhona o dinalea.√√ (2)
- 15.9 Mafhungo ane Ledia na Luka vha khou amba a ñuñwedza nndwa vhukati ha Thovhele Tshilwavhusiku na mavhuru vha vho fhedza vho vhulahana.√√ (2)

- 15.10 - Ndo vha ndi tshi do fara nyambedzano na maforoterekere.
- Ndo vha ndi tshi do lwa na maforoterekere.
- Ndo vha ndi tshi do dzhia vhukando ha mulayo.
[Zwiraru fhedzi zwi pfalaho.]√√√ (3)
- 15.11 Ee/Ndi a vha pfela vhutungu.
- Ngauri vho tshothelwa vhusiku vho lala.
- Vho vhulawa nga ndila ya tshituhu.
- Vhana na vhafumakadzi a vha vhulahwi nndwani.

KANA

- Hai/A thi vha pfeli vhutungu.
- Ngauri vho tou divhulaisa nga swili ya tshikhuna ya u sa toda u tuwa.
- Na u toda u thuba shango li si lavho he vha vha vho tou swielelwa.
- Vho humbelwa lunzhi uri vha tuwe vha ita tshipimbi.
[Mbuno THARU fhedzi dzi pfalaho.] √√√ (3)
[25]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 25
MARAGAGUTE: 80

KHETHEKANYO YA A: RUBRIKI YA U TOLA MAANEA A LITHERETSHA – MBUDZISO NDAPFU: VHURENDI [MARAGA: 10]

Khritheria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili Tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwathisedza nga vhutanzi na kupfeselele kwa tshibveledzwa MARAGA 7	-Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho -Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwathisedzo yo dziaho u bva kha tshirendo -U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa liñwalwa (vhurendi) na tshirendo	-U sumbedza u pfesesa na u sengulusa thoho nga ndila yone -Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala -Mbuno dzi pfadzaho dzo nekudzwa, naho dziñwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika henefho -U pfesesa ha lushaka lwa liñwalwa (vhurendi) na tshirendo	-Tsenguluso i fushaho/ linganelaho ya thoho -Hu na dziñwe mbuno dzavhuḍi dzi tikedzaho thoho -Naho dziñwe dza mbuno dzo tikedzwa, hu ḍi vha na vhutanzi vhu sa tendiseiho -U pfesesa ha mutheo ha lushaka lwa liñwalwa (vhurendi) na tshirendo	-Tsenguluso ya thoho i sa fushi - Hu na tshaedzo khulwane ya mbuno dzi tikedzaho thoho -Kupfeselele kwa fhasi kwa lushaka lwa liñwalwa (vhurendi) na tshirendo	-A hu na u pfesesa ha thoho -A hu na thikhedzo u bva kha tshirendo -Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liñwalwa (vhurendi) na tshirendo
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO	-Tshivhumbeo tsho lunzhedzanaho tshothe -Mbuno dzo lundwa tshidele nahone dza bveledzwa zwi khagala tshothe -Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a tokonya, nahone zwo lulama -A hu na vhukhaki vhu vhonalaho ha girama, mupeleto na zwiga zwa u vhala	-Tshivhumbeo tshi re khagala na mbuno dzi tevhelelanaho lu pfadzaho -Thevhekano ya mbuno i a pfadza -Luambo, thouni na tshitaela vhunzhi zwo lulama	-Hu ḍi vha na vhuñwe vhukhaki ha tshivhumbeo -Maanea/Phindulo i shaedza thevhekano yo fhateaho ya kupfeselele na ndunzhendunzhe -Luambo lwo faredza vhukhaki vhu si gathi, thouni na tshitaela hunzhi zwo tea	-Tshivhumbeo tsho pulaniswa lwo khakheaho -Mbuno a dzo ngo dzudzanywa lu pfadzaho -Vhukhaki ha luambo vhu khagala -Thouni na tshitaila a zwo ngo tea	-Tshivhumbeo tsho khakhea tshothe -Vhukhaki vhunzhiswa ha luambo na tshitaila
MARAGANYANGAREDZI	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1

KHETHEKANYO YA B NA C: RUBRIKI YA U TOLA/MAKA MAANEA A LITHERETSHA – PHINDULO NDAPFU: NGANEA NA DIRAMA NA FOLOKULO
[MARAGA: 25]

Khitheria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU	12–15	9–11	6–8	4–5	0–3
Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwaḥisedza nga vhuṭanzi na kupfesesele kwa tshibveledzwa MARAGA 15	-Phindulo ya mathakhethakheni/nthesa: 14–15 Phindulo ya mathakheni/ntha: 12–13 -Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho -Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwaḥisedzo yo dziaho u bva kha tshibveledzwa -U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa liṅwalwa na tshibveledzwa	-U sumbedza u pfesesa na u sengulusa thoho nga ndila yone -Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala -Mbuno dziṅwe dzi pfadzaho dzo nekedzwa, naho dziṅwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika henefho -Hu na vhuṭanzi ha u pfesesa lushaka lwa liṅwalwa na tshibveledzwa	-U pfesesa thoho lwo linganelaho/hu songo godombelaho; a si zwoṭhe zwiṭalusi zwo dodombedzwo -Hu na dziṅwe mbuno dzi tikedzaho thoho -Mariwe makumedzwa o tikedzwa, fhedzi vhuṭanzi a vhu tendisei tshifhinga tshoṭhe -U pfesesa liṅwalo na tshibveledzwa hu songo fhelelaho	-U pfesesa thoho lwa u tou phuphuledza; a hu tou vha na zwiṅwe zwiṭalusi zwo senguluswaho nga vhuḍalo -Mbuno ṭhukhu dzi tikedza thoho -Makumedzwa a tshimbilelanaho ndi maṭukutuku -U pfesesa hutuku ha liṅwalwa na tshibveledzwa	-U pfesesa hutukutuku ha thoho -Ndingedzo yo rembedaho/i songo khwaḥaho ya u fhindula mbudziso -Makumedzwa ha tendisei na kathihi -Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liṅwalwa kana tshibveledzwa
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
Tshivhumbeo, thevhekano i pfadzaho na kunekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu MARAGA 10	-Tshivhumbeo tsho lunzhedzana tshoṭhe -Marangaphanda na magumo ndi zwa nthesa -Makumedzwa o vhekanywa zwavhuḍi nahone a bevedzwa zwi khagala -Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a ṭokonya, nahone zwo lulama	-Tshivhumbeo tshi re khagala na makumedzwa a tevhelelanaho lu pfadzaho -Marangaphanda na magumo na dziṅwe phara zwo dzudzanywa nga ndila yo faranaho -U tevhekana hu pfadzaho ha makumedzwa -Luambo, thouni na tshitaela hunzhi zwo lulama	-Hu na vhuṅwe vhuṭanzi ha tshivhumbeo -U pfadza na ndunzhendunzhe zwi ḍi vha hone, fhedzi zwo faredza vhukhaxhi -Hu na vhukhaxhi vhu vhonalaho ha luambo; thouni na tshitaila hunzhi zwo tea -Phara hunzhi dzo lulama	-Tshivhumbeo tsho pulaniwa nga ndila yo khakheaho -Makumedzwa ho ngo vhekanywa nga ndila i pfadzaho -Vhukhaxhi ha luambo vhu khagala -Thouni na tshitaela a zwo ngo tea -Phara dzo khakhea	-U shaea ha tshivhumbeo tsho pulaniwaho zwi khakhisa thevhekano ya likumedzwa -Vhukhaxhi ha luambo na tshitaila zwi itisa uri phindulo iyi i kundelwe u swikelela -Thouni na tshitaela a zwo ngo tea -Phara dzo khakhea
MARAGANYANGAREDZI	20–25	15–19	10–14	5–9	0–4

Vhuṅe ha khandiso ho vhaledzwa